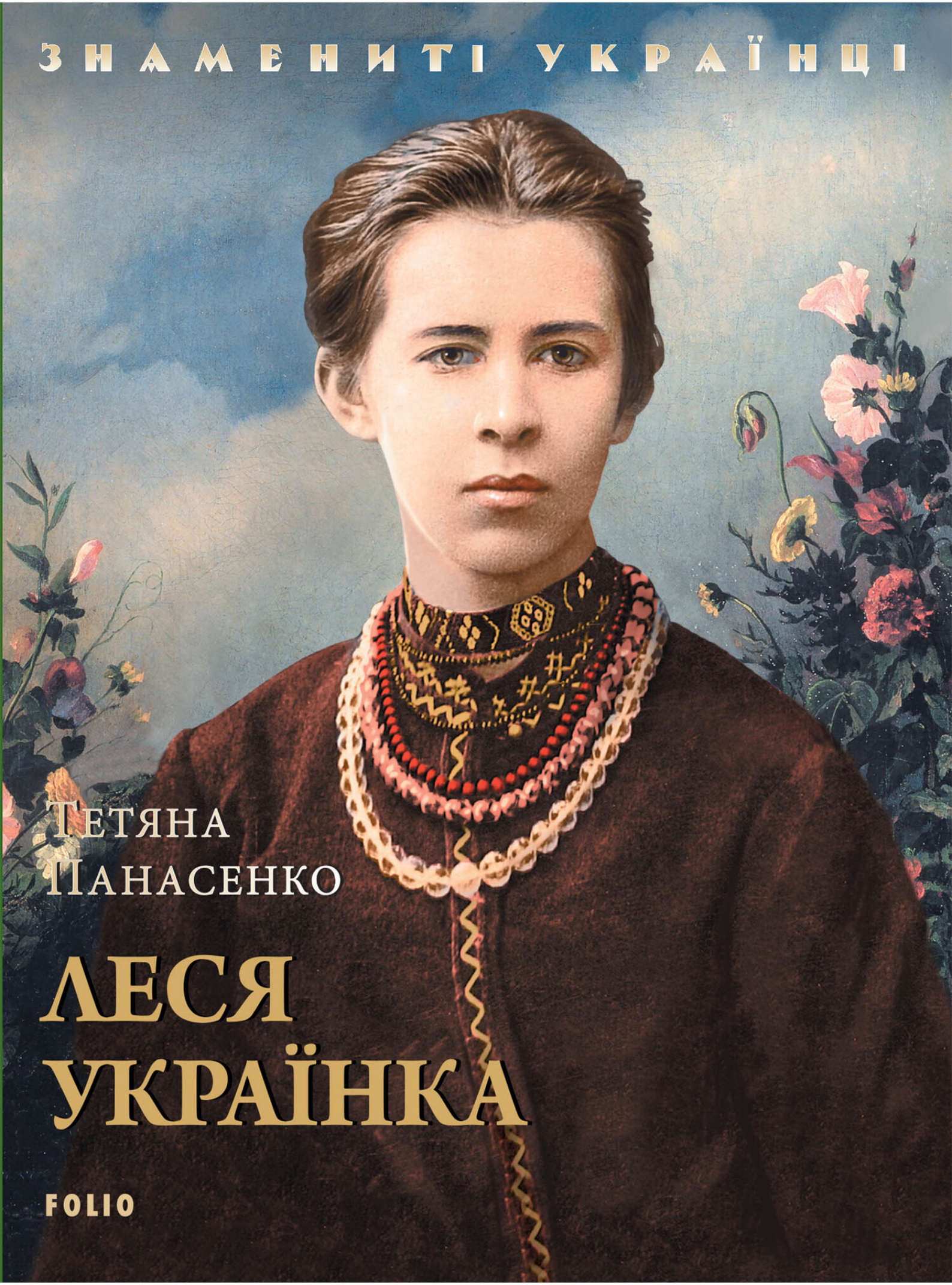

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

Тетяна Панасенко

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

FOLIO

Знамениті українці

Тетяна Панасенко

Леся Українка

«ОМІКО»

2009

УДК 929:821.161.2

Панасенко Т.

Леся Українка / Т. Панасенко — «ОМІКО», 2009 — (Знамениті українці)

ISBN 978-966-03-9032-4

Леся Українка (справжнє ім'я Лариса Петрівна Косач, 1871–1913) – славетна українська письменниця, геніальна поетеса і драматург, перекладач і культурна діячка. Багато її творів визнані шедеврами світової літератури. Перший свій вірш вона склала у дев'ять років, останній – у 40. Усього Леся Українка написала близько 270 віршів, а ще поеми і віршовані драматичні твори. Її ставлять в один ряд із геніальними Тарасом Шевченком та Іваном Франком. Довкола життя видатної письменниці завжди було багато міфів. Та й небезпідставно – цьому сприяли складні стосунки з матір'ю, життєві перипетії, трагічне кохання і хвороби, які супроводжували тендітну Лесю Українку чи не все життя.

УДК 929:821.161.2

ISBN 978-966-03-9032-4

© Панасенко Т., 2009
© ОМІКО, 2009

Содержание

Родина 7
Друга дитина 11
Зустріч із дядьком 12
Дозвілля и навчання 13
«Надія» 14
Початок хвороби 15
Операція 16
Перша публікація. Псевдонім 17
Молодша сестра 18
Подорож до моря 19
«Плеяда» 20
Contra spem spero! 21
Конец ознакомительного фрагмента. 23

Тетяна Панасенко
Леся Українка

© Т. М. Панасенко, 2009
© Є. В. Вдовиченко, художнє оформлення, 2019
© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2009

⁂

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

Тетяна
Панасенко

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Харків
«Фоліо»
2019

Родина

«Се справді незвичайна людина».
Ольга Кобилянська

Лариса Петрівна Косач-Квітка, відома світові під літературним псевдонімом – Леся Українка, народилася 13 лютого 1871 року на Волині в місті новограді-Волинському. Лариса була другою дитиною подружжя косачів. Петро Антонович косач (1841–1909) і ольга Петрівна драгоманова (1849–1930) одружились у липні 1868 року і створили родину, в якій вільно розвивалися таланти, виховувалися непересічні особистості. на початку ХХ ст. М. Грушевський, І. Франко і В. Гнатюк у листі до ольги Петрівни писали: «Ви дали Україні перший приклад освіченої сім'ї, в якій плекається рідна українська мова й українська літературна традиція в найкращім розумінню сего слова». Безперечно, дійсний статський радник, провідник повітового дворянства Петро Антонович Косач і дворянка, письменниця Олена Пчілка (псевдонім ольги Петрівни Драгоманової-Косач) створили винятково сприятливі умови й обставини для шліфування талантів своїх дітей. Варто зауважити, що рід Драгоманових-Косачів уславився в історії літератури й культури не тільки ім'ям Лесі Українки. Є відомості, що її дід Петро Якович Драгоманов писав вірші. Мати – громадська діячка, письменниця, етнограф. старший брат Михайло (в літературі – Михайло обачний) – прозаїк, поет, учений-фізик, який передчасно пішов з життя, не розкривши вповні свого таланту. сестра Ольга (псевдонім Олеся Зірка) – перекладачка, літописець, яка стояла на сторожі біографічних фактів Лесиного життя. Олена Антонівна косач (у шлюбі – Тесленко-Приходько), рідна сестра Лесиного батька, теж пробувала свої сили в літературі під псевдонімами Є. Ластівка і Є. Зовиця. Юрій косач (Лесин небіж, син Лесиного брата Миколи) відомий як поет, прозаїк, драматург. Оксана драгоманова (дочка Лесиного дядька олександра) теж була письменницею, перекладачкою і чи не єдиною жінкою в дипломатичному представництві Української народної республіки.

Усі близькі до родини косачів зазначали, що Леся була дуже подібна до батька і вродою, і вдачею. У Лесі були такі самі риси обличчя, колір очей і волосся, як у батька; невисока на зріст, вона мала таку ж постать, таку саму тендітність в обрисах тіла. на вдачу вони обоє були лагідні та добрі, однаково бували здатні скипіти страшенно, коли їх дійняти чимсь особливо для них дошкульним. обоє були надзвичайно стримані, терплячі та витривалі, з виключною силою волі. обоє були бездоганно принципові: для людей чи справ могли поступитися багато чим, могли бути дуже поблажливими, однак не було нічого, що могло би примусити Петра Антоновича або Лесю зробити щось, що вони вважали негідним. Щоб зробити ж це для власної вигоди чи користі, то про те не могло бути й мови. Обоє мали напрочуд гарну пам'ять. Батько був спостережливішим, жвавіше й краще робив висновки із зауваженого, надзвичайно швидко й точно складав ціну людям і явищам, влучно й дотепно характеризував їх і майже ніколи не помилявся у своїх характеристиках. Лесі ж траплялося й помилитись у своїх перших враженнях. Обоє вони – і батько, і Леся – були однаково делікатні у відносинах з людьми, намагаючись нікого собою не обтяжувати. Терплячи біль, чи жаль, чи горе, намагалися не мучити інших своїми почуваннями і тримали їх у собі з якоюсь надлюдською силою. Одного разу, спокійно провівши Лесю з матір'ю у Відень на операцію (як тоді думали), Петро Антонович повернувся додому, замкнувся у себе в кімнаті і, думаючи, що ніхто з дітей не чує, ридав од жалю й тривоги.

Була в батька й Лесі ще одна спільна риса: вони високо цінували людську гідність у всякої людини, хоч би у наймолодшої дитини, й завжди поводилися так, щоб не образити, не принизити. Не було випадку, щоби батько чи Леся повелися з кимось грубо, брутально; не пам'ятали діти, щоб він когось із них лаяв, чи сварив, чи щоб категорично наказував щось зробити. Він завжди радив, просив, намагаючись і найменшому довести, чому так слід, а так не слід

робити, завжди намагався переконати, а не примусити. Так само чинила й Леся. З дітьми ж – і своїми, й чужими – Петро Антонович був завжди ласкавий та ніжний, розмовляв поважно, як із рівними собі.

В одному Леся й батько були зовсім несхожі: батько був здібний до точної науки математики і любив її, зате ж був зовсім нездібний до вивчення мов. Тому вмів Петро Антонович говорити лише однією мовою – російською. Це була правильна, літературна російська мова. Українською ж говорив тільки окремі речення, співав пісні, але добре розумів, бо діти його говорили завжди українською мовою й листи до нього писали тільки українською, бо взагалі в родині не вживали іншої мови, крім української. Мабуть, єдине, що прийшло в сім'ю з російської мови, якою говорив батько, було звертання до нього: всі діти називали його «папа». Леся ж була дуже беручка до вивчення мов і, як вона сама казала, абсолютно нездібна до математики, тож не мала ніякого бажання її вивчати. своєю здібністю до мов Леся вдалася в матір, і взагалі, це була в неї драгоманівська риса, може, єдина некосачівська.

Усіх дітей батько дуже любив і був ідеально дбайливий, уважний та добрий, але усе своє життя він особливо був ніжний до Лесі. Може, тому, що вона була хвора, а може, й тому, що він мав оту властивість швидко й влучно складати ціну кожній людині; отже, набагато раніше за інших, навіть за матір, склав ту високу ціну Лесі, якої вона була варта. Хай там як, а любив і шанував він Лесю завжди безмірно. У його листах до дочки відчувається велика ніжність, турбота про неї: батько просив Лесю добре їсти, більше відпочивати, думати в першу чергу про своє здоров'я, а всі справи відкласти на кращі часи, коли будуть сили.

Петро Антонович був дуже начитаною людиною, хоч у перекладах, але добре знав світову літературу, літературу ж російську знав досконало, не гірше знав і українську. Звичайно, що й Лесині твори він читав ще в рукописах. З російських письменників чи не найулюбленішим у нього був М. Салтиков-Щедрін. Знав Петро Антонович напам'ять усі казки О. Пушкіна, його «Руслана і Людмилу» та багато дрібних віршів і часто декламував їх, але завжди лише вдома, а не прилюдно. До того ж він дуже гарно читав уголос.

Петро Антонович Косач робив усе, що міг, щоб сприяти розвиткові української культури й літератури. Він брав участь у всіх культурно-літературних справах «Старої Громади» і допомагав їй матеріально. За всі видання своєї дружини (в тому числі й Лесиних творів), починаючи з видання її збірки українських народних узорів, сплатив саме він, бо Ольга Петрівна власних коштів не мала аж до смерті своєї матері, чоловік же давав гроші на всі її видання та інші українські справи, бо цілком підтримував дружину у всіх тих інтересах. Так само підтримував він Лесю й так само ніколи не жалів нічого – ні сили, ні коштів, – аби їй догодити, аби їй нічого не бракувало. Завжди дуже журився, що, незважаючи на все своє велике бажання й намагання, не може дати їй здоров'я. Поміщик, юрист за освітою, дійсний статський радник, Петро Антонович Косач був, як на ті часи, людиною досить забезпеченою. Документи 1899 року свідчать, що він мав родовий маєток у Чернігівській губернії, а також маєток у Колодяжному (471 десятина) й відносно невелику садибу (100 десятин), яка належала його дружині на Полтавщині. Щорічна службова зарплата складала 2500 карбованців. До того ж він був дбайливим господарем і вмів давати лад усім своїм землям.

Мати Лесі Українки, відома в українській літературі під псевдонімом Олена Пчілка, належала до родини Драгома-нових. Псевдонім Ольги Петрівни Драгоманової-Косач якнайкраще характеризує її надзвичайну працьовитість. Молодша дочка Ізидора Косач писала з цього приводу: «Олена Пчілка – псевдонім, що мама придбала собі, як була ще зовсім молода. Тоді молоде подружжя (наші батьки) жили в Звягелі на Волині, там часом Ольгу звуть Олена, а що мама дуже захопилася збиранням етнографічного матеріалу (вишивки, тканини), то батько наш казав, що вона як тая пчіл-ка працює. Та й все життя мама любила пчіл – ці комахи подобалися їй, як символ невсипущої праці для загалу. Мама, де жила довгий час, то заводила пасіку, хоча б 3–4 вулики, то не задля якоїсь там вигоди, просто їй подобалось спостерігати тую

доцільну метушню комашок і сам буколічний вигляд вуликів». Як людина мати Лесі Українки вирізнялася мужністю, принциповістю, незламністю, наполегливістю й самовідданістю. дочка ольга планувала написати спогади про матір, але, на жаль, не встигла це зробити. Вона зазначала: «‹…› це занадто велика фігура, занадто складна, занадто значна її роль і її місце в житті не лише всіх нас, особливо ж Лесі, а в цілому українському житті ‹…› розумніших за неї людей я знала мало, а може, й зовсім не знала. Були у її вдачі прекрасні риси, але були й такі, що дуже болюче вражали близьких людей, в першу чергу її дітей. А тому і хорошими, й злими рисами вона поклала великий карб на Лесі, але все ж хороші риси переважали. У всякім разі, Леся безмірно любила її і дуже високо цінувала все своє життя аж до смерті, хоч не раз умлівала од болю, що його завдавала їй мати». дочка так характеризувала матір: «‹…› була дуже розумна, горда, певна себе і певна в правості своїх думок і переконань людина, тверда й уперта в переконанні життя того, що уважала за потрібне. дуже небезстороння (коли кого любила, то прощала йому багато чого, кого не любила, то знаходила в ньому й неіснуючі вади), дуже ревнива, недовірлива ‹…›, добра загалом, але могла бути жорстокою ‹…›. Жіночого домашнього господарства не любила, не вміла його провадити і не провадила, так само і дамського рукоділля не робила, але ex tempore могла спекти чудову паску “бабущину” або скраяти і приладувати до пошиття штудерну дамську сукню. ніколи не була “радикалкою-ні-гілісткою” і, бувши вродливою жінкою замолоду, одягалася і зачісувалася, як показувала тогочасна мода і її жіночий інстинкт, щоб виглядати якнайкраще».

Мати Лесі Українки – постать дуже суперечлива, складна, важка для якихось інтерпретацій. ольга Косач-Драгоманова була не лише люблячою матір’ю, вона була часто жорстокою, так само як і сильною у своїх великих ділах і часто безпорадною у дрібних сімейних справах. Вона могла бути турботливою матір’ю і також уперто неуважною до психології дітей. Її вольова натура спиралася на холодну розумність. У спогадах про неї або й у її власних листах відчувається суперечливе поєднання великої матері і примхливої, владної, егоїстичної жінки. З самого народження талановитої доньки вона недаремно була для Лесі великим авторитетом. Ізидора писала: «Ми малими інстинктивно, а дорослі вже свідомо розуміли, що мати наша має вдачу сильну, енергійну, сміливу, тверду у своїх переконаннях…»

Двоє дітей із родини Драгоманових (а їх було шестеро) – світової слави вчений і політичний діяч Михайло Петрович та славна письменниця Олена Пчілка – зробили великий внесок в українську культуру. Рідна мова, пісня, казка, українські народні обряди і звичаї складали ту родинну атмосферу, серед якої росла й виховувалася Ольга Петрівна Драгоманова.

Після одруження з Петром Антоновичем Косачем Ольга Петрівна розпочала свою наукову й письменницьку діяльність. Довголітня праця над збиранням українських етнографічних матеріалів (вишивок) завершилася виданням її першої наукової праці «Український орнамент» (1876). Цей твір здобув високу оцінку не тільки серед українських, а й серед видатних західноєвропейських учених. У Парижі один французький професор так захопився цією працею, що прочитав про неї цілий цикл лекцій. Багато інших етнографічних та фольклорних матеріалів, що їх зібрала олена Пчілка, використали українські вчені у своїх наукових працях. Але, що дуже важливо, перша книжка («мамині узори») мала великий виховний вплив на Михайла і Лесю: діти з самого початку свого свідомого життя бачили, що їхня мати серйозно й наполегливо працює над узорами, – збирає, класифікує, перемальовує, спілкується зі знавцями в цій галузі. Така наполеглива робота найкращої, найрозумнішої, найталановитішої для дітей жінки без переконувань і пояснень навчила їх поважати роботу, ставитися серйозно до найдрібнішої праці.

У 1882 році вийшла в світ збірка поезій олени Пчілки «думки-мережанки». дбаючи про українську освіту для дітей, олена Пчілка підготувала збірник перекладів «Українським дітям». діяльність ольги Петрівни як дитячої письменниці нерозривно пов’язана з її виховно-педагогічною працею. Вона перша з-поміж тодішніх українських діячок вчила своїх дітей рід-

ною мовою, а пізніше запрошувала вчителів-українців, щоб вони викладали її дітям гімназіальний курс українською мовою. Сусіди-пани висловлювали велике здивування, бачачи, що Косачеві діти розмовляють «по-мужицькому» й ходять у «мужицькому» одязі. Про виховання дітей Ольга Петрівна писала в листі до омеляна огоновського: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, – із певністю можу сказати, що мені це вдалося. не знаю, чи стали б Леся й Михайло українськими літераторами, коли б не я? Може, стали б, але хутчій, що ні… Від батька вони не могли б навіть навчитись української мови, бо він нею не вміє говорити. Власне, я завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною та посеред волинського люду сприяло тому».

Друга дитина

Коли народилася Лариса (1871), старшому синові Михайлу було півтора року. Він був першою, очікуваною, щасливою дитиною в сім'ї. І вдався хлопець вродою гарний, показний, розумний, жвавий, говіркий, веселий, мав прекрасну пам'ять. У родині Косачів було прийнято давати одне одному ласкаві домашні імена, Михайла називали Мішею, а менший брат Микола одного разу назвав його «кна-кна». Дитячою мовою це значило щось тонке й довге, а Михайло тоді був і справді височенький і тонкий, особливо в гімназіальному мундирі. Пізніше дивним словом «кна-кна» в родині називали всіх молодих хлопців. До речі, прізвиська й ласкаві імена давалися не лише дітям, але й майже всім рідним людям та добрим знайомим. Наприклад, Петро Антонович інколи називав дружину Люня, а ольга Петрівна свого брата Михайла Драгоманова – Мака, Мачина.

Після народження доньки ольга Петрівна була виснажена і фізично, й нервово. Ие маючи змоги самостійно годувати дитину, жахливо почуваючи себе, вона поїхала за кордон, до брата Михайла драгоманова, лікувати анемію. Маленька Леся залишилася на руках батька, бабусі й тітки. Для дитини не вдалося знайти мамку-годувальницю, тому її годували штучно, але на той час цей спосіб харчування був такий недосконалий, нерозроблений, що дитинка весь час хворіла і, якби не завзятість і наполегливість батька, який узяв відпустку спеціально для того, щоб доглянути Лесю, могла би піти з життя. Петро Антонович почав пильно виконувати всі лікарські приписи й досяг того, що Леся не лише залишилася жити, а й зовсім одужала та навіть поправилася.

Крім домашнього імені Леся, що згодом стало відомим на весь світ, Ларису часто називали Зея, Зеїчок, Зеїсок. Так прозвали її, побачивши в ілюстрованому каталозі малюнок кукурудзи, що звалася «зея японіка». Це була ясна, тоненька, височенька рослинка. Леся була чимось подібна до неї. Іван Дмитрович Шишманов, чоловік старшої дочки М. Драгома-нова Лідії, жартома прозивав Лесю по-болгарськи – Байбук. Сама ж Лариса Петрівна за вічне подорожування називала себе Boule Vagabonde (клубочок-мандрівничок).

Зустріч із дядьком

У 1876 році Михайло Петрович Драгоманов мав виїздити за кордон (Відень, Женева, софія), і Ольга Петрівна приїхала з Михайлом і Лесею до родини брата, щоб наостанок побути поруч з ним. Леся добре запам'ятала дядька, проводи його за кордон, пісні, що співалися на прощання… А на початку літа написала першого в житті листа до Драгоманових. Саме для цього дівчинка навчилась писати, попросивши матір показати їй літери та розповісти, як вони складаються.

Літо 1876 року мати з дітьми провели в селі Жабориці на Звягельщині. Саме там п'ятирічна дівчинка почула розповіді про мавок, лісовиків, русалок. Саме там образ мавки зачарував її «на весь вік». Цього року сталася ще одна визначна подія: Ольга Петрівна купила для Лесі в Києві рояль Л. М. Дра-гоманової. Це був саме той музичний інструмент, до якого пізніше Леся буде звертатись у відомому вірші «До мого фортеп'яно».

Дозвілля и навчання

Коли народилася молодша сестра Ольга (1877), Леся дуже непокоїлася за неї. Дівчинка навіть спала в одній кімнаті з маленькою й тихенько схлипувала, якщо та плакала. Удень, лише почувши плач немовляти, Леся з Михайлом кидали ігри й бігли до сестри. Леся називала Ольгу Лілею, Лілеєю, Лілеєнь-кою, коли ж та була ще маленькою – Пуц, Пуцик. Навіть свого племінника Михайла кривинюка, сина ольги, Леся називала Лілінятко.

Взагалі Лесю не вабили дівчачі ігри і забави, не було в неї, як вона сама пізніше згадувала, ляльок, – не любила їх, не вміла ними гратися. Иайвірнішим приятелем в усіх іграх був брат Михайло; він і верховодив, тому й забавки дітей були рухливі, швидкі, хлоп'ячі. Вони разом лазили по мотузяній драбинці, плавали, стрибали, бігали наввипередки, лазили по деревах, ліпили баб зі снігу. Грали також у Робінзона Крузо (Михайло був Робінзоном, а Леся – П'ятницею), в сербських юнаків і віл. До тринадцяти років діти були нерозлучні, їх навіть називали спільним ім'ям – Мишолосіє, усі близькі й знайомі родини знали, що Лесю (до п'яти років домашнє ім'я Лариси було Лося) треба шукати там, де зараз Михайло, і навпаки. Як і всі діти, Леся любила рухливі ігри, танці. Разом з тим уже в шість років дівчинка захопилася вишиванням, співала, декламувала вірші. Петро Антонович у листі до Драгоманових писав, що Леся чудово вишиває, а також намагається конкурувати з бабунею в майстерності випікання булок. Характер Лесі був зовсім протилежний Михайловому. Вона була тиха, мовчазна, лагідна, непоказної вроди. Звичайно, поруч із красенем-братом Леся програвала, але вона знала все, що знав він, читала ті ж самі книжки, гралася з ним, – вони виростали разом, виховувалися разом, були дуже прив'язані одне до одного.

У 1875 році Леся навчилася читати й самостійно прочитала першу книжку Михайла комарова «розмова про земні сили». Початкову освіту дітям давали батьки, а мати ладна була б ніколи не віддавати їх до школи, бо вважала «казенну» науку не лише поганою, але й шкідливою. Знайомі навіть засуджували ольгу Петрівну, що вона не навчає дітей необхідних манер, правил поводження, того, що потрібно для влаштування подальшої доброї кар'єри. Але багато хто добре оцінював таку науку. Подруга Лесі, Людмила Старицька-Черняхівська (дочка Михайла Старицького), завжди підкреслювала перевагу косачівських дітей у вихованні та знаннях: «Як діти, що виховувалися не в гімназії, а вдома, Леся і Михайло були далеко серйозніші й освіченіші за нас. Одрізнялися вони від нас і мовою, і одягом… Все свідчило про вищий рівень Лесиної освіти і взагалі про вищий настрій її душі». Мати завжди робила так, як вважала за потрібне, і саме через це Михайло почав навчатися з 5 класу гімназії. А от Лесі де-небудь вчитися зашкодила недуга. Батьки завжди добирали дітям добрі книжки, вчили забавок, виховували власним прикладом, щиро розповідали про світ і людину, про поведінку й мораль, про різноманітні життєві явища. Не шукаючи й не чекаючи порад і підказок, не перекладаючи виховання на освітні заклади, навчали дітей так, як знали і вміли. Улюбленими книжками Михайла й Лесі були «Мифы классической древности» Штоля, «Сербські народні думи й пісні» в українському перекладі М. Старицького, кількатомне видання про подорожі мандрівників, яке діти називали «Дикі люди», та кілька томів «Трудів» П. Чубинського.

Ольга косач-кривинюк згадувала, що старший брат, навчаючись, часто залишав якісь справи й завдання «на потім», але встигав усе зробити завдяки своїм здібностям. А от Лариса «…тихенько й спокійно, напосідливо й невідкладно робила, що треба "сьогодні", не відкладаючи "на завтра" коли щось чи хтось заважав їй поробити завдання вчасно, то сиділа допізна, а таки робила їх, хоча мама часами й сердилась за це й докоряла Лесі, що псує собі здоров'я пізнім ляганням. Всі вчителі й учительки бували дуже задоволені з Лесиної роботи і хвалили її здатність і пильність».

«Надія»

Перший вірш Леся написала в 1880 році, коли її тітку Олену Антонівну заарештували в Петербурзі. Цей арешт був непорозумінням, причиною його стало неправильне тлумачення почутого, не ті слова, сказані не в тому місці, але наслідки були сумні – заслання до Сибіру. Леся так гостро переживала арешт «тьоті Єлі», що невдовзі створила поезію «Надія»:

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянуть іще раз на рідну країну,
Поглянуть іще раз на синій Дніпро, –
Там жити чи вмерти, мені все одно;
Поглянуть іще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки…
ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.

Пізніше сама Леся Українка зауважить, що початківський вірш доволі сумний як для дев'ятирічної дитини.

Початок хвороби

Леся змалечку багато хворіла. Після однієї гострої застуди на початку січня 1881 року в неї почала боліти права нога. Завжди стримана дівчинка не мала сил терпіти і плакала від болю, що дуже лякало рідних. Було поставлено діагноз – гострий ревматизм. Хворобу лікували ваннами й втираннями, від яких болі відійшли, і здавалося, що все лихо минуло.

У 1882 році в сім'ї Косачів народилася дитина – дівчинка Оксана. Спочатку її хотіли назвати Тамарою. Два роки до хрещення дитину так і називали, бо ж скорочено-ласкаво – Марочка. Пізніше з'явилося ще одне домашнє ім'я – Уксус, Уксусик, – що відповідало постійному мінорному настрою Оксани.

А хвороба Лесі, що деякий час не давала про себе знати, почала тривожити рідних усе більше й більше. Це лихо понад тридцять років мучило письменницю, а в деяких біографічних виданнях навіть виходило на перший план, витісняючи постать Лесі Українки в тінь, дарма що саме воно завжди перебувало в тіні сили цієї жінки, її твердості й любові до життя.

З якогось часу в Лариси почала боліти й опухати ліва рука, це заважало їй грати на фортепіано, вишивати, а з часом не давало й повноцінно навчатися. Пухлина на руці збільшувалася й боліла, і, щоб утамувати цей біль і не тривожити хвору руку, Леся носила її підв'язаною. Професори Київського університету діагностували ревматизм, потім з'явилися нові версії про золотуху, недокрівну золотуху… Першим заговорив про туберкульоз кісток старенький лікар-поляк Борткевич, який порадив батькам якомога швидше звернутися до хірурга.

Звідки взялася страшна хвороба? Нам відома хрестоматійна версія про мокрі ноги й застуду, – але чи було це причиною туберкульозу кісток? Мабуть, лише можливістю недуги заявити про себе. Дослідники-лікарі намагаються знайти причину в родинних захворюваннях сімей Косачів і Драгоманових, але відомо, що спадкових хвороб у сім'ях не було. Олена Пчілка перед народженням Лариси захворіла на анемію, через що сестра Ольга зауважувала: «Хто знає, чи не платиться Леся все своє життя за те, що вродилася якраз тоді, коли мама мала страшенну анемію». Деякі лікарі констатують нервову першопричину Лесиного туберкульозу. Від нервових розладів страждала й мати Лесі Українки, й молодша сестра Оксана, й сама Леся… Дехто намагається пояснити появу страшної недуги використанням коров'ячого молока під час штучного годування дитини. Усі ці версії існують і залишаються версіями.

Операція

Двоє спеціалістів у Києві (професори Караваєв і Ринек) підтвердили діагноз земського лікаря, й восени 1883 року дівчині зробили операцію, видалили з лівої руки ушкоджені туберкульозом кісточки. Ця перша операція була успішною і врятувала Лесі руку, але від хлороформу дівчинці було дуже погано, під час операції вона відчувала біль, потім же піднялася температура, рука боліла немилосердно, перев'язки були нестерпно болючими. Але боліло не лише фізично: лікарі поводилися грубо, хвору приходили оглядати студенти-ме-дики – Леся відчувала себе не людиною, а піддослідним експонатом. На щастя, поруч із дитиною був лагідний і люблячий батько, завжди готовий підтримати, розрадити і, якби міг, прийняти на себе весь її біль. Удома ж турботлива мати щодня промивала ще не загоєну руку й робила перев'язки. Було вирішено тимчасово припинити заняття Лесі з учителями, поки остаточно не загоїться рука, але це «тимчасово» перетворилося на «назавжди», бо Лариса більше ніколи не вчилася з учителями (коли не враховувати лекцій з англійської мови). Коли рука загоїлась, дівчина могла знову вишивати, шити, навіть грати на фортепіано. Звичайно, про віртуозні пасажі довелося забути, але гра була доволі непоганою. непоганою як для руки, частково обмеженої в рухах на все життя. Шрами, непропорційний розмір і деформацію через видалені кістки Лариса Петрівна ховала під чорною рукавичкою, яку завжди вдягала на ліву руку. крім того, від операції та лікарні залишилися жахливі спогади, через які Леся без остраху не могла навіть чути про медичні заклади.

Більшим за біль фізичний був біль від неможливості грати на фортепіано так, як Лесі завжди хотілося грати. дівчина виконувала не лише твори видатних композиторів – Бетховена, Шумана, Шуберта, Шопена, Мендельсона, – але й власні імпровізації. Лк згадували рідні, ввечері, коли не було світла, коли ніхто вже, здавалось, і не слухав, Леся перетворювала свої почуття й переживання на музику. Мабуть, найціннішим для неї було те, що мати, яка чула багато доброї музики й мала хороший слух, визнавала Лесині імпровізації дуже добрими. Може, Лариса Петрівна могла б стати видатним композитором? Переливати душевні поривання в звуки музики, а не в слова? Але з улюбленим музичним інструментом довелося попрощатися:

Мій давній друже! Мушу я з тобою
Розстатися надовго… Жаль мені!
З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.
Тож при тобі, мій друже давній, вірний,
Пройшло життя дитячеє моє.
Як сяду при тобі я в час вечірній,
Багато спогадів тоді встає.
‹…›
розстаємось надовго ми з тобою!
Зостанешся ти в самоті німій,
А я не матиму де дітися з журбою…
Прощай же, давній, любий друже мій!
«До мого фортеп'яно»

Сьогодні фортепіано Лесі Українки знаходиться в домі-музеї письменниці в колодяжному. його доглядають, настроюють, і інколи воно ніби прокидається і знову звучить у маленькому Лесиному будиночку, як звучало ще за її життя.

Перша публікація. Псевдонім

У 1884 році в сім'ї косачів народився син Микола. Того дня в маєтку родини гостював давній приятель, якого Леся за власною ініціативою взялася зайняти чим-небудь, коли у матері почалися пологи. Страшенно хвилюючись за маму, дівчинка разом з сестрою Ольгою повела гостя гуляти до лісу і була щаслива, коли, повернувшись, дізналася, що з матір'ю та дитинкою все гаразд… У родині хлопця найчастіше називали Микось, але були також інші ласкаві імена: Миколичка, Микунька, кох, кохіня.

Цього ж року в Лесі почала боліти нога, і біль цей від того часу й до операції в Берліні майже не припинявся, то злегка нагадуючи про себе, то надовго вкладаючи дівчину в ліжко.

У кінці 1884 року в журналі «Зоря» з'явилися перші публікації Лесиних творів, це були вірші «Конвалія» і «Сафо». На їх оприлюдненні наполягала мати, вона мало не силоміць (як згадували рідні) здобувала їх у дочки, яка нічого друкувати не планувала.

Літературні псевдоніми для дочки й сина обрала Ольга Петрівна: Леся Українка й Михайло Обачний. Натхнена матір'ю й підтримана першою публікацією, Леся продовжувала працювати над своїми творами і вже наступного року написала поему «Русалка», відгуки про яку були критичними, але цілком схвальними для юної поетеси.

А от здоров'я зовсім не радувало: хвора нога дошкуляла постійними болями, які загострилися так, що поставили дівчину на милиці. Через деякий час вона не могла вже й пересуватися. Для лікування ноги Ольга Петрівна з дочкою поїхали в Литву, в друскінінкай, але курорт мало чим допоміг Лесі. У листі до бабусі, який Леся писала, повернувшись додому, вже видно її сформований сильний характер. Дівчина розповідала, здавалося б, про все: про те, що рука вже зовсім не болить, що їй дуже хочеться навідати Михайла, який давно не був удома, – але про хвору ногу вона не згадала й побіжно, між іншим, щоб не турбувати любу бабуню.

Хоча Леся без сліз не могла згадувати про хірургів, як писав у листі Петро Антонович, її знову повезли до києва на консультацію. операцію лікарі не наважились робити, бо організм був ослаблений. Тому було вирішено для лікування хворого суглоба взяти ногу в гіпс. надворі було літо, спека, і отой страшенно незручний, важкий гіпс, що покривав не лише ногу, а й поперек, Леся називала «липкими кайданами». нічого писати в такому стані вона не могла, однак багато читала. Усі рідні, що навідували її в той час, завжди бачили її з книжкою в руках. Пізніше, вже вдома, розрадою для хворої дівчини був альманах «Перший вінок», що вийшов у Львові 1887 року й між іншими вміщував кілька творів Лесі Українки. Удома з великою цікавістю чекали, коли він вийде, а потім захоплено читали.

Молодша сестра

У 1888 році народилася наймолодша Лесина сестра Ізидора. Усі діти, побачивши немовля, зазначали, що вона схожа на Лесю, на 17 років старшу за сестричку. Леся й Михайло завжди були дуже ніжні до молодшої сестри, саме вони обрали їй ім'я, а Михайло став її хрещеним батьком. Через два роки старші брат і сестра врятували Ізидору від дифтерії, що її вважали смертельною хворобою, бо на той час іще не було винайдено анти-дифтерійної сироватки. Коли вже всі лікарі опустили руки, так що й мати дитини вже не могла сама доглядати малу, молоді люди продовжували невтомно й наполегливо виконувати всі приписи єдиного лікаря, який не втратив надії на порятунок. У 1905 році Ізидора, перебуваючи в Петербурзі, вперше сама серед чужих людей, заслабла на страшний черевний тиф. Леся помчала рятувати сестру, забувши про свій біль, і зробила все для її одужання. А в 1939 році Лариса Петрівна врятувала свою меншеньку, в 1937 році засуджену на вісім років таборів, самим своїм відомим у світі літературним ім'ям: Ізидору звільнили з табору тільки тому, що вона була сестрою Лесі Українки.

Яких тільки ласкавих імен не вигадали для наймолодшої Ізидори! Леся називала її Дора, Дориночка, Дорочка, Дробішка, Біла Гусь, Гуся, Гусінька, Дроздик, Дроздишка, Дроздоньо, Патя, Патька. Такі пташині прізвиська давалися їй тому, що народилася дівчина в пору, коли прилітають пташки. Іще вона мала домашнє прізвисько – Бомбал. У листах до рідних Леся інколи називала трьох молодших дітей – Негри, Тигри або Негри-Тигри. Ці назви, мабуть, походили від якоїсь їхньої дитячої забавки.

Подорож до моря

Ольга Петрівна деякий час після народження дитини почувалася погано, а одужавши, поїхала з Лесею на консультацію до лікарів у Варшаву. Ті теж зауважили, що для слабкої

Лесі операція небезпечна, й порадили носити для полегшення стану якийсь громіздкий і незручний апарат, – Леся його не носила. Удома того літа зібралося надзвичайно тепле й приємне товариство: відпочивав, закінчивши гімназію, брат Михайло, приїхала подруга Шура судовщикова. Молоді люди спілкувалися, читали одне одному свої твори, обговорювали численні переклади, самі робили перші спроби на перекладацькій ниві, без кінця розмовляли про те, що їх цікавило й тривожило. Згодом старший брат, що поїхав вступати на фізико-математичний факультет Київського університету, заради улюблених точних наук забув про свої літературні спроби. Це Лесю дуже засмутило, бо її ці науки не цікавили, а відповідно, вона їх не вчила й не розуміла. Від чудової компанії однолітків і однодумців Лесі довелося відірватися, щоб поїхати на лікування до Одеси. Це була перша її подорож до моря, яке вона з того часу пристрасно любила все життя. Знайомі жартували, що це озивається в Лесі та її братах і сестрах предківська (по материній лінії) грецька кров. Як і греки-мореплавці, діти Ольги Петрівни ніколи не слабували на морську хворобу й безмежно любили море. Не дивно, що перша зустріч із морем була докладно описана Лесею в циклі «Подорож до моря»:

Вже сонечко в море сі да;
У тихому морі темніє;
Прозора, глибока вода,
Немов оксамит зеленіє.
На хвилях зелених тремтять
Червонії іскри блискучі
І ясним огнем миготять,
Мов блискавка з темної тучі.

«Плеяда»

Лікування на лимані пішло Лесі на користь, і в родині вирішили наступного року знову поїхати саме туди, але спочатку спробувати якесь нове лікування в києві. Цим новим лікуванням був масаж, який нібито допоміг дівчині, бо, як згадувала сестра ольга, після перебування в києві в 1889 році Леся знову стала веселою, бадьорою, окриленою й надзвичайно задоволеною. Але пояснювалося це не лікуванням, а радше зустрічами й спілкуванням з однодумцями. У листі до Михайла і Лесі мати називає їх «мої автори», і це не даремно, бо, перебуваючи в києві, молоді люди об'єднали навколо себе талановиту молодь і палко взялися до писання. Цей гурток, куди крім Косачів входили Максим Славінський [1], Віталій Боровик, Володимир Самійлен-ко, Одарка Романова, Іван Стешенко, Мусій Кононенко та ін., був названий «Плеядою». Збираючись, молоді автори читали нові твори й переклади, критикували одне одного, ділилися своїми планами. Удома Леся розповідала про наміри й наполегливу роботу членів «Плеяди», а сама, незважаючи на подальші вимушені лікувальні подорожі, продовжувала писати оригінальні твори й перекладати українською світову класику.

У цей час не зупинялося й Лесине лікування. наступною метою матері було відвідування народної цілительки баби Параски на хуторі біля сум на Харківщині. ольга Петрівна давно запланувала цю поїздку й очікувала слушного часу. коли цей час настав, мати з дочкою вирушили до Харкова. Баба Параска виявилася не якоюсь знахаркою-шептухою, а людиною, добре обізнаною в народній медицині й застосуванні рослинних ліків на практиці. Вона була неговірка, поважна й сувора до своїх пацієнтів. У листі до брата Леся зазначала, що бабине лікування (купелі з різного зілля) їй допомогло. Але масаж, який порадив харківський професор Грубе, зіпсував увесь позитивний ефект, що дало лікування на лимані і в сумської цілительки. Професор був категорично проти операції. Але через масаж знов почав боліти хворий суглоб. Лікувалася масажем Леся в Одесі, там же вона брала уроки англійської та італійської мов, які дуже хотіла вивчити. А зроблений нею в цей час переклад творів Віктора Гюго отримав високу оцінку матері. «Чудесно вийшло!» – пише Ольга Петрівна в листі до… старшого сина Михайла. Цього ж часу Леся починає працювати разом з Максимом Славінським над перекладами віршів Гейне.

[1] Максим Славінський, літературний псевдонім – Стависький (1868–1945) – громадсько-політичний діяч, поет і перекладач, журналіст і педагог, учасник літературного гуртка «Плеяда». Освіту здобув у Київському університеті Св. Володимира (юридичний факультет). З Лесею Українкою познайомився в 1886 році в колодяжному й викликав у неї почуття великої симпатії і захоплення. Вона присвятила йому того часу вірш «Сон літньої ночі». Редактор і співредактор «Придніпровського краю», «Северного курьера», «Вестника Европы», «Украинского вестника». В роки української державності – голова дипломатичної місії УНР у Празі. (Прим. автора.)

Contra spem spero!

Київські лікарі, з огляду на стан пацієнтки, порадили зробити Лесі «витяженіє». Поживши якийсь час у києві, поспілкувавшись з друзями, Лариса поїхала додому в колодяжне, бо там витерпіти заплановані лікарями вісім тижнів у ліжку з важким блоком на нозі було, безсумнівно, легше. Батько пише в листі про дочку: «Стан її жахливий, і бідне дівча мучиться». однак Леся вже навчилась терпіти, зрозуміла і змирилася, що її життя буде завжди наповнене боротьбою з хворобою. Вона навіть знаходила в собі сили посміятися з власного становища: дівчина пише заримованого листа братові Михайлу, в якому є такі рядки:

В лихім гуморі муза,
Так само, як і я, –
Прив'язана за ногу
Фантазія моя.

Далі Леся розповідає Михайлові про свої творчі плани на найближчий час:

Егеж! – Переписала
Я Гайнові пісні,
Сиділа, як заклята,
Над ними я три дні.

Вже можу я сказати:
Grâce à Dieu, cest fini!
Бо вже та переписка
Увірилась мені.

Тепера буду мучить
Альфреда де Мюссе,
І як поможуть музи,
То подолаю все.
Перекладу найперше
Елегію «Lucie»,
Там «Le mie prigioni»,
А там і «ночі» всі.

Такою Леся була завжди. страждаючи, терплячи, вона думала про інших, відсуваючи власний біль убік. намагалася не смутити, не турбувати нікого своїм стражданням, не заважати, не обтяжувати. У неї вистачало сил навіть жартувати, намагатися розвеселити того, хто був поруч із нею.

«Витягування» Лесі не допомогло – через два місяці після процедури вона ходила на милицях, не могла довго рівно сидіти й у листі до брата написала дві строфи одного з варіантів свого в майбутньому відомого й хрестоматійного «Contra spem spero!», побіжно зазначивши, що таких віршів у неї «близько десятка»:

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важенький здіймать
І, несучи вагу ту страшную,

Буду пісню веселу співать.
Я співатиму пісню дзвінкую,
Розганятиму розпач тяжкий, –
Може, сам на ту гору крутую
Підійметься той камінь важкий.

Пізніше Леся доробить цей вірш, і він стане її життєвим девізом, її гаслом.

Літо 1890 року Леся з матір'ю провели в криму: саки, Євпаторія, Севастополь, Бахчисарай, Ялта, Одеса. Особливо вразив молоду поетесу своєю красою Бахчисарай, а будиночок Надсона[2] в Ялті засмутив своєю незручністю й непривітністю. Лесю лікували спочатку грязями, а потім морськими купаннями. Таке лікування пішло на користь – дівчина змогла ходити з однією милицею. Але всі зусилля лікарів, матері й самої Лесі пішли нанівець, бо, повернувшись додому, вони застали там хвору Ізидору. Леся днями й ночами просиджувала біля тяжко хворої на дифтерит дитини. Тоді більшість дітей із таким діагнозом помирали й лікарі лише розводили руками. Усіх дітей відокремили від недужої, мати була в смертельному розпачі, вона не могла адекватно діяти, щось взагалі робити, і маленька Ізидора опинилася на руках Лесі й Михайла. Від фізичної напруги здоровий і сильний Михайло інколи засинав, але Леся, хвора й слабка фізично, завжди була поруч. Вона ніколи не забувала, що й коли необхідно зробити, ніколи не втрачала віри в сестрине одужання і перемогу над підступною хворобою. Можна лише здогадуватися, що відбувалося в Лесиній душі, про що вона думала, які переживання займали її, – зовні вона була завжди спокійна, врівноважена, зібрана й лагідна. На догляд за собою й підтримку свого здоров'я не було часу, не залишалося сил. І поруч зі смертельною хворобою маленької сестри, зі страшними словами лікарів усе інше здавалося несуттєвим. По одужанні Ізидори Леся злягла з болями в нозі й у повному знесиленні від недосипання й недоїдання. саме через сестрину недугу Леся не змогла переселитися в свій «білий» будиночок, який цього літа побудували для неї.

На початку осені 1890 року родина переїхала до Луцька. Леся почувалась погано, дуже боліла нога. Вона рідко підводилася з ліжка, багато читала. колишніх Лесиних приятелів у місті не було, спілкуватися не було з ким. одного разу вона була в Луцькому замку та інколи заходила до костьолу послухати гру органа, яку дуже любила. Батьки вирішили повезти дочку до Відня і зробити операцію. для цього написали до Михайла драгоманова, щоб порадив, до кого в Австрії треба звернутися, куди поїхати. Леся листується з дядьком і уважно прислухається до всіх його порад та зауважень. Листи від обожнюваного драгоманова завжди були для Лесі святом, вони підіймали їй настрій, надихали на щось нове. а М. драгоманов висловлював жаль з приводу того, що племінниця через стан здоров'я перестала вивчати англійську мову, обіцяв при нагоді дати їй гарні англійські книжки й запропонувати щось з італійської літератури для перекладу. незважаючи на всі негаразди, хворобу свою й рідних, Леся багато творила: вона остаточно підготувала до друку переклади з Гейне, почала писати для молодших сестер і брата

[2] Надсон Семен Якович (1862–1887) – російський поет, який останні роки свого короткого життя жив у Ялті, де й помер від сухот. (Прим. автора.)

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.